

Николай Кънев/Nikolay Kanev

ЕВОЛЮЦИЯ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ТИТУЛНА ЙЕРАРХИЯ ПРЕЗ IX–XI В.

L'évolution de la hiérarchie des titres honorifiques à Byzance au IXème–XIème siècle

*Cet article présente une étude sur l'évolution de la hiérarchie mésobyzantine des titres honorifiques pendant la période du IXème au XIème siècle en Byzance, c'est-à-dire après la fin de la dynastie syrienne et avant les grandes réformes de la hiérarchie impériale faites après l'an 1081 de l'empereur Alexis Ier Comnènes. En ce temps la hiérarchie des titres honorifiques est la colonne du modèle hiérarchique de l'époque des *taktika* et aussi la partie la plus importante du système des préséances en Byzance. Les changements dans la hiérarchie titulaire mésobyzantine en ces trois siècles ont produit l'augmentation considérable de nombre des titres honorifiques et l'enrichissement des niveaux hiérarchiques différents, mais aussi la dévaluation des mêmes titres et surtout la profanation de tout le système qui est évidente dès le début de la deuxième tière de XIème siècle.*

През средновизантийския период, за разлика от всички предходни векове от развитието на ромейската империя, на преден план в системата на цялостната византийска йерархия излиза йерархията на почетните титли¹.

Още към началото на IX в. византийската йерархия на титлите като цяло е вече добре оформена и разгърната. Тя се превръща в „гръбнака“ на византийския йерархичен модел от епохата на тактиконите и съответно на системата на рангово предимство в империята. Съществуването на достатъчно разгърната йерархична титулна конструкция свидетелства за осъществяването на прехода от йерархията на ранния период към тази на средновизантийския период, т.е. от йерархичен модел, основан на служебно-нобилиарни групови елити към модел на йерархично подреждане на нобилитета най-вече въз основа на притежаваните почетни титли.

В началото на IX в. между недостъпните и изключително рядко давани три най-високи титли (кесар, новелисим и куропалат), принципно запазени само за членове на императорското семейство, от една страна, и останалата част от титулната йерархия във Византия, от друга, съществува твърде значителна дистанция. Поради

това първите в известен смисъл са приемани от византийците и като стоящи над обичайната имперска йерархия². Диапазонът на най-високите достъпни нива в йерархията на титлите по това време е силно ограничен и се заема само от почетните отличия на магистър и на патрикий, като при това следва да се има предвид, че достойнството на магистъра вероятно все още не е било приключило напълно трансформацията си от длъжност в титла и че поне до 60-те години на IX в. притежаването му е ограничено традиционно само до двама души едновременно. На практика за византийците рангът на патрикий дълго време играе ролята на общоприет максимално висок достъпен таван в йерархичното израстване. По тази причина през целия девети и дори през десети век като сравнително доста високи титли са били възприемани и достойнствата на протоспатарий, и особено на препозит, които, най-малкото що се отнася до протоспатарий, всъщност не спадат към висшия ешелон на титулната йерархия във Византия³. Може да се каже, че в ромейската империя през IX в., а и въобще през целия разглеждан период, при един вече наложен модел, в който носената титла е основно мерило за положението и стойността на всяко едно лице в подредбата на ойкуменето, като съответно това неминуемо поражда във византийските привилегировани прослойки и постоянен стремеж за придобиване на възможно все по-високи и по-високи титли, е съществувала една практически константна необходимост от разширяване на групата на най-високите достъпни титулни рангове и от обогатяването ѝ с нови почетни достойнства.

Още преди края на първата трета на IX в. в титулната йерархия на Византия се появяват първите нови рангови отличия, като появата им е свързана с името на император Теофил (829–842 г.). За тъщата на Теофил Теоктиста е въведена титлата патрикия-зости като изключително високо и единично рангово достойнство, специално създадено като отличие на първата почетна дама на августата⁴. В йерархията на титлите то заема мястото след куропалат и е по-високо дори от това на магистъра. За своя зет Алексий Муселе Теофил създава друга нова титла – антипат, използвайки гръцкото наименование на дълго съществувалата по-стара длъжност проконсул⁵. Тук трябва да се отбележи, че титулният ранг на антипата не се появява като продукт на еволюцията на едноименната длъжност, а само използва същото наименование. Антипат първоначално е висока единична титла, която може да се носи само от едно лице. Титлата е предназначена единствено за βαρβατοί и е по-висока от патрикий, но по-ниска от магистър. Със създаването на достойнствата на патрикия-зости и антипат, още през първата половина на IX в. е осъществено и първото разширяване на висшия ешелон на титулната йерархия в империята.

През последното десетилетие от управлението на император Михаил III (842–867 г.) е извършена нова промяна, касаеща някои принципни положения в ранговата йерархия. Тогава престават да се съблюдават съществуващите до този момент ограничения относно броя на магистрите и антипатите и от 60-те години

на IX в. насетне във Византия вече става възможно да има повече от двама магистри и от един антипат едновременно. С това се открива пътят към бързо увеличаване на броя на носителите на тези титли, особено на антипатите и в края на IX в. последните вече образуват отделен и относително многоброен рангов клас на антипатите-патрикий, към който принадлежат много от византийските висши функционери⁶. В същото време увеличаването на броя на носителите на високи почетни титли и разширяването на кръга на сановниците и функционерите, които имат достъп до високите титли, предполага един първоначално по-бавен, но постепенно засилващ се процес на девалвация на въпросните титулни отличия.

Непрекъснатото нарастване в количествено отношение на магистрите, антипатите и патрикийте продължава със засилващи се темпове и в края на IX в., и през целия X в. и това се отразява на усилването и задълбочаването на девалвацията както на първоразредните, така и на по-ниските от тях византийски титли. Достоянствата на патрикий и дори на антипат се превръщат в обичайни и напълно постижими отличия за все по-нарастваща част от византийския аристократически и дворцов елит, а на протоспатарий, за разлика от предходното столетие, вече не се гледа като на чак толкова висока титла. Без да се преувеличават реалните мащаби на процеса на обезценяването на титлите от ранговата йерархия на империята, е очевидно, че този процес лежи в основата на появата на нови титулни отличия във висшия ешелон на византийските ἄξιοι διὰ βραβείων през втората половина на X в.

Появата на новите високи титли в ранговата йерархия на Византия през X в. става почти едновременно – по време на управлението на император Никифор II Фока (963–969 г.), когато се въвеждат почетните достоянства на проедъра, вестарха и веста⁷. И трите отличия се вписват в рамките на групата на първоразредните титли в йерархията, като проедър (πρόεδρος) заема най-високото място в тази група, имайки предимство дори пред ранга на магистъра. Над него са единствено титлите от висшия, „царски разред“, които дават право на притежателите си да споделят трапезата на василевса, а именно кесар, новелисим, куропалат и патрикия-зости. Следващата по значение нова титла е тази на вестарха (βεστάρχης), която в общата подредба на византийската титулна йерархия се разполага непосредствено след магистър и е по-висока както от патрикий и антипат, така и от третата новосъздадена титла – вест (βέστης). Достоянството на веста се нарежда веднага след това на вестарха и е по-високо от антипата и патрикия. Трите нови титли заемат и челото на йерархията за евнуси, тъй като те са и най-високите титли, достъпни за εὐνοῦχοι. Двете по-високи титулни отличия – проедър и вестарх – са предназначени единствено за евнуси и с тях не могат да бъдат удостоявани βαρβαῖτοι. За разлика от тях, титлата вест е еднакво достъпна както за евнуси, така и за „брадати“ и в това отношение тя е досущ подобна на по-старите рангови достоянства патрикий и протоспатарий.

В края на Х в. е реализиран и първият пробив по отношение на статута на най-висшите византийски титли като „запазена територия“ само за членовете и за близките родственици на императорската фамилия. През 989 г., след поредния разтърсил империята метеж, за пръв път в историята на Византия Василий II удостоява с достойнството на куропалат аристократ, нямащ пряка фамилна връзка с императора, в лицето на въстаналия военачалник Варда Склир. Това всъщност е цената на отказа на последния от претенциите му да узурпира властта и трона на ромейските василевси. Издигането на Варда в ранга на куропалат е един наистина изключителен акт за съвременниците му, тъй като до този момент титлата е давана много рядко – например преди това през Х в. само един-единствен път, на брата на император Никифор II Фока Лъв⁸. С получаването на достойнството на куропалат от Варда Склир, във Византия вече е налице прецедент по отношение на достъпа до титлите от „царския разред“ на лица без царско потекло или родствени връзки с василевса. Сериозността на този прецедент (а в частност – и неговият девалвационен заряд спрямо модела на византийската йерархия на почетните достойнства) изглежда е била съзнавана от ромейските самодържци, тъй като удостояването на Варда Склир с титлата куропалат остава изолиран случай, който не се повтаря повече през следващите почти седемдесет години. Нещо повече – през първата половина на ХІ в. е налице очевиден стремеж на византийските василевси да запазят недостъпността и изключителния престиж на достойнствата от ранговия разред на „царските титли“, като не допускат до тях дори и най-близките си роднини, включително и братята си⁹, за които на практика таванът на йерархично издигане през този период остава титлата проедър¹⁰.

В началото на втората трета на ХІ в. се извършва една друга и то наистина кардинална промяна във византийската титулна йерархия и въобще като цяло – в ранговата йерархия на империята. Става въпрос за пренебрегването и, в крайна сметка, за отхвърлянето на един от водещите и основополагащи принципи в системата на византийската рангова йерархия от епохата на тактиконите, а именно принципа на стриктното разделение между титлите и ранговете, запазени съответно само за βασιβῆτοι и само за εὐνοῦχοι. Премахването на разграничението между титлите за „брадати“ и за евнуси не става изведнъж. При това то в никакъв случай не е резултат на някаква специално проведена от ромейските василевси реформа в системата на ранговата йерархия, а се дължи единствено на неспазването на отделни принципни положения и оттам и на трайното пренебрегване в практически план на традиционно наложилото се във Византия разделение на йерархията на такава за „брадати“ и за евнуси в неговата цялост. В рамките на по-малко от две десетилетия пренебрегването на принципа на стриктното разделение между титлите и ранговете за βασιβῆτοι и за εὐνοῦχοι се утвърждава като фактическо общоприето положение, което в известен смисъл унифицира византийската рангова йерархия или най-малкото – поне модела на йерархията на почетните титли в империята.

Причините за фактическото премахване¹¹ на принципа за разграничение на титлите за евнуси и „брадати“ са най-малко две. На първо място, възможността по този начин да се разшири обхватът на достъпните високи позиции в йерархията на империята за различните категории от най-високопоставените византийски елити, включително и за родствениците на василевса, като така се задоволят амбициите им за издигане, без все още да е необходимо да се „отваря“ и „профанизира“ достъпът до ранговия клас на висшите титли от т.нар. „царски разред“. Последното се отнася най-вече до откриването на достъпа до ранга на проедър за неевнуси, като се има предвид, че по това време достойнството на проедъра се счита за изключително високо и престижно и бидейки достъпно за „брадати“, то е можело в значителна степен да отговори на аспирациите за йерархично издигане дори и на най-близките императорски родственици.

На второ място, не може да не се вземе предвид и фактът, че след 1034 г. до трона на василевсите в Константинопол вече се добират и случайни лица, които не са пряко свързани с господстващите във Византия йерархични и управленски модели и затова не е задължително да познават, уважават и да „припознават като свои“ съществуващите в рамките на тези модели традиции. До 1028 г. Византия повече от век и половина се управлява от императорите от Македонската династия и за тях, както и въобще за висшата аристокрация на империята, е напълно естествено и нормално да уважават и съблюдават традициите, включително и тези по отношение на ранговата йерархия, които олицетворяват законността и устоите на съществуващия богоустановен ред. Същото важи и за заемалия през 1028–1034 г. престола василевс Роман III Аргир, който принадлежи към едно от старите аристократически семейства, много тясно родствено свързано с Македонската династия. През 1034 г. на императорския престол обаче се възкачват представителите на така наречената Пафлагонска династия, която е с един общо взето доста тъмен произход. Тя нито принадлежи към старите аристократически родове на Византия, нито е имала някога преди това каквито и да е връзки с някоя от ромейските императорски фамилии. Издигналите се за относително кратко време Пафлагонци в никакъв случай не са изначално „пропити“ от духа на вековните традиции на имперския йерархичен и управленски модел. Възможно е дори за тях тези традиции да са останали сравнително чужди и недобре познати в дълбочина, така че никак не е чудно, че именно Пафлагонската династия с лека ръка погазва основни принципи в устройството на системата на ранговата йерархия на Византия на εὐνοῦχοι

Първоначално е пренебрегнато правилото титли от йерархията за евнуси да не се дават на „брадати“. Още през 1034 г. Михаил IV Пафлагон (1034–1041 г.) дава най-високата „евнухска“ титла – проедър – на единствения от братята си, който не е евнух – Никита¹². С това се поставя началото на практиката титли, дотогава запазени само за евнуси, да се дават съвсем свободно от василевсите на неевнуси – практика, която още през следващото десетилетие се превръща в напълно нормално явление. При наследника на Михаил IV – Михаил V Калафат

(1041–1042 г.), е погазено и правилото до титли, запазени само за „брадати“, да не се допускат евнуси. Поне тогава за пръв път в изворите е регистрирано удостоверяването на евнух – вуйчото на василевса Константин – с титла от йерархията за βαρβαῖτοι¹³. Освен това, следва да се изтъкне, че титлата, която получава Константин от племенника си Михаил V, е изключително висока, тъй като той е издигнат в достойнството на новелисим. С удостоверяването на Константин с достойнството на новелисим не само се пренебрегва правилото титли от йерархията за „брадати“ да не бъдат давани на евнуси, но е нарушен още един основен и „свещен“ принцип на византийската рангова йерархия – че различията, даващи право на носителите си да споделят трапезата на василевса и респективно титлите от „царския разред“, които са част от тези отличия, не могат да бъдат притежание на евнуси. Погазването на този принцип обаче, за разлика от другите два горепосочени прецедента, остава дълго време изолиран случай, който като цяло не внася промени в теорията и практиката относно византийската рангова йерархия до края на разглеждания период.

Случаите на удостоверяване на неевнуси с титли от йерархията за евнуси и на скопци с титли, предназначени за „брадати“, прецедентите на които се откриват по времето на Пафлагонската династия, се увеличават непрекъснато през следващите десетилетия. Още при Константин IX Мономах (1042–1055 г.) те са вече обичайна практика. Може да се каже, че при този ромейски император разделението между титулярните йерархии на βαρβαῖτοι и на εὐνοῦχοι окончателно престава да се спазва и по този начин около средата на XI в. се оформя единен унифициран модел на йерархията на титлите във Византия.

През третата четвърт на XI в. се извършват нови и все по-динамични промени, касаещи както въвеждането на нови титулни отличия, които, за разлика от създадените през предходните IX и X в. титли, са образувани като производни на вече съществуващи почетни рангови достойнства, така и „отварянето“ на недостъпните до този момент нива в йерархията на титлите в империята. Още при непосредствените приемници на Константин IX Мономах се забелязва известна невъзможност на съществуващите първоразредни византийски титулни отличия да покрият и удовлетворят целия диапазон от все по-нарастващи разностранни претенции и амбиции за йерархично израстване на различните ешелони и групи сред византийските аристократически и служебни елити. „Отварянето“ на ранговия клас на т.нар. „царски“ титли започва в края на 50-те години на XI в. При Исак I Комнин (1057–1059 г.) за лица, които не са родствено свързани с императорското семейство, се открива достъпът до титлата куропалат. През 70-те години на XI в. се разкрива достъпът и до следващото ниво при най-висшите византийски титулни отличия – това на новелисима. През същото това десетилетие сложната политическа обстановка в раздираната от метежи и от вътрешни противоречия и значително териториално редуцирана под непрекъснатия натиск на селджуки и нормани империя става причина неколкократно да бъдат анонсирани и евентуални „концесии“ относно

даването на най-високата почетна титла – кесар – на лица извън управляващата династия на Дуките¹⁴. От друга страна, нарастването на ролята на синклита в управлението, в условията на политическа нестабилност във Византия през XI в., се отразява в друга една промяна в ранговата йерархия, – а именно в относителното увеличаване на значението на т.нар. сенаторски титли в нейните средни нива, като една от тях – тази на ипата, не само че издига йерархичната си позиция, но дори се превръща в най-висока сред титлите от средния ешелон, измествайки от това място ранга на протоспатария.

През XI в. византийската рангова йерархия достига своя най-разгърнат вид. Би могло да се каже, че от времето на Константин IX Мономах и дори малко преди това, от втората половина на 30-те години на столетието насетне, тя постепенно натрупва значителен „девалвационен потенциал“ и от Дуките насетне този потенциал „се разгръща“ в ускорени темпове (и дори „избухва“ при Михаил VII и Никифор III). Още при Михаил V Калафат и особено при Константин IX Мономах са налице непремерени и широкообхватни раздавания на почетни титли, които в твърде кратки срокове водят до силна девалвация на редица титулни достойнства, както и въобще на самата система на византийската рангова йерархия като цяло и са един от най-ярките симптоми на дълбоката криза, обхванала империята през XI век¹⁵. Иначе благосклонно настроеният към Константин Мономах Михаил Псел, с неприкрито възмущение съобщава, че императорът е премахнал правилата относно йерархията на ранговете, променил обичайния й ред и открил достъпа до титлите и почестите дори и за лицата от нисък произход, като „включил в синклита едва ли не цялата сбирщина от пазара; нещо повече, той дарил тези милости не на някои отделни лица, а с един указ издигнал всички вкупом на най-почетните длъжности и до най-почетните рангове“¹⁶. С известни краткотрайни прекъсвания очертаната по-горе тенденция продължава и през следващите няколко десетилетия, достигайки кулминацията си при Михаил VII Дука и най-вече – при Никифор III Вотаниат¹⁷.

За едно вече наистина много рязко задълбочаващо се обезценяване на почетните рангови достойнства определено може да се говори от 60-те години насетне, тъй като още към края на 50-те години се достига, така да се каже, определен таван на насищане на възможностите на системата на почетната рангова йерархия с оглед на съществуващите към този момент достъпни титли и се появява нуждата от нови междинни и по-високи титулни рангови нива. Титлите (разбира се, ако не броим отдавна съществуващата протоспатарий), които включват префикса „прото“ и са производни на други рангови титли изглежда се появяват чак през 60-те години на XI в. – първоначално протовест, протовестарх и протопроедър, а през 70-те и през 80-те години (по-скоро в края на 70-те и в началото на 80-те години на столетието) – протокурупалат, протоновелисим и със сигурност след 1081 г. – протоантипат. Сведенията за протопроедри (най-вече от несигурното разчитане на някои печати, често дадено още от Шлюмберже, като например на брата на Михаил IV

Никита или пък на Константин Диоген, където според издателя им фигурира протопроедър, но да речем при Никита е много по-възможно всъщност да е изписано проедър)¹⁸ още през 30-те години на XI в., са много съмнителни и или става въпрос за проедри, или има погрешна датировка или погрешно разчитане на печати. Данните за протоновелисим през 1067 г. също не могат да бъдат приети – всъщност става въпрос за грешка при изписването и действителният титул на притежателя на отличието е протопроедър¹⁹. Нищо чудно достойнството на протоновелисим като самостоятелна рангова титла да се е появило дори едва след 1081 г., а това на протокуропалат – малко преди това, при Никифор III Вотаниат.

При Константин IX Мономах за пръв път се среща титлата севаст (σεβαστός) и по-точно нейната „дамска“ форма – севаста (σεβαστή)²⁰. Според авторитетни византинисти, като например Н. Икономидис, титлата севаст е въведена при този император и това е най-значителното нововъведение в ранговата йерархия на Византия през XI в. преди реформирането ѝ от Алексий I Комнин²¹. Названието севаст (в превод „свещен“) всъщност е византийската форма на римската императорска титла август. До този момент σεβαστός и σεβαστή съществуват единствено като императорски епитети или част от титулатурата, отнасящи се съответно към василевса и към августата. Много труден е въпросът къде точно следва да бъдат разположени севастите, доколкото въобще ги има като рангово ниво преди 1081 г. Първите два случая на назоваване на лица извън императорската двойка като севаст се отнасят последователно до двете фаворитки на Константин IX Мономах – Мария Склирина²² и по-късно за нейната аланска приемница като метреса на василевса през втората половина на царуването му²³. И в двата случая чрез назоваването на фаворитките си като севаст, Константин IX се стреми в известна степен да ги приравни към легитимните императрици Зоя и Теодора или поне да ги приближи максимално по статут до тях²⁴. Макар Псел да твърди в своята *Хронография*, че новата титла севаста е създадена при Константин IX Мономах за Мария Склирина²⁵, не би могло да се приеме за сигурно, че тази нова титла не е единствено наименоуване с титул на августа на лице, което не е коронясано за ромейска императрица (т.е. да е опит за фактическото придобиване на статута на августа чрез предоставяне на съответстващия на титлата епитет от жена, която не е императрица нито по рождение, нито по брак и следователно de iure не може да е такава) и в този смисъл не е нелогично да се предположи, че въпросната нова титла не е била включена в йерархията на ἁξίαι διὰ βραβείων от средата на XI в. Възможно е следващите удостоявания с достойнството на севаст преди реформирането на ранговата йерархия при Алексий I Комнин, т.е. преди 1081 г. – на Константин Керуларий²⁶ към края на управлението на Михаил VII Дука и на Алексий и Исак Комнини²⁷ (а може би също и на Филарет Врахамий²⁸) – при Никифор III Вотаниат, отново да не са свързани с получаването на севаст като конкретна висша титла от йерархията на ἁξίαι διὰ βραβείων, в каквато тя вероятно се превръща едва след 1081 г., а да са имали функцията да подчертаят високото и

почетно положение на носителите си, и близостта им до василевса, внушавайки в някаква степен за императорско достойнство на назованите като севасты, но без реален юридически или фактически императорски статут и прерогативи.

В никакъв случай не може да се изключи и възможността севаст да съществува като строго конкретна титла в прекия смисъл на това понятие и преди управлението на Алексий I, която респективно, още със създаването си или по-късно, да е станала част от йерархията на ἁγῖοι διὰ βραβείων, ако не при Константин IX Мономах, то, да речем, през 70-те години на XI век²⁹. В този случай обаче без отговор, поне на настоящия етап, остават въпросите защо това не е отразено подобаващо в изворите и къде точно в йерархията на титлите се разполага рангът на севаста – може би след кесар и над новелисим, поне ако следваме логиката на йерархичното положение на титлата след 1081 г. С оглед на състоянието на изворовата база, направата на всякакви по-детайлни заключения за различието на севаста, за неговия фактически или юридически статут, или за мястото му във византийската рангова йерархия преди времето на Алексий I Комнин, със сигурност биха били напълно хипотетични. В крайна сметка не бива да се забравя, че титлата севаст се свързва с йерархията от епохата на Комнините, а не с тази от епохата на тактиконите, а Ана Комнина сочи именно баща си Алексий I за създател на въпросната титла³⁰.

В заключение следва да бъде изтъкнато, че еволюцията на йерархията на титлите през разглеждания период (IX–XI в.) довежда до значителното увеличаване на броя на титулните почетни отличия в империята, до обогатяването на йерархичните нива и до усложняването на модела на въпросната йерархия. Едновременно с това обаче най-вече заради непрекъснатото разширяващия се кръг от носители на рангови титли, а от втората трета на XI в. насетне – и заради неспазването на традиционните принципи на титулната йерархия, а и на самата система на дворцово предимство, е налице натрупване на девалвационен потенциал, който се проявява в пълна мяра през втората половина на XI в. и до голяма степен предопределя изчерпването на модела на традиционната йерархия на титлите и замяната му с друг, появил се в резултат на реформите на император Алексий I Комнин след 1081 г.

БЕЛЕЖКИ

¹ Настоящото изследване е продължение на студията на автора “Византийският йерархичен модел от IX–XI в.”, публикувана в сп. “Античная древность и средние века”, вып. 39, Екатеринбург, 2009, 142–163.

² Не случайно, дори почти един век по-късно, в част III от Клеторологиона на Филотей, която е посветена на подредбата по рангово предимство във връзка с церемониалното

повикване при дворцовите пирове и гощавки, тези титли са пропуснати като “над йерархични”, а йерархията започва с най-високи достъпен ранг – този на магистъра. – Вж. **Oikonomidès, N.** *Listes de préséance*, 142–143.

³ Не само тогава, но дори и през първата половина на XI в., титлата протоспатарий е приемана за достатъчно издигната и престижна, за да може да се носи от голяма част от високопоставените византийски сановници и функционери. Например, много от стратегите на темите, особено през IX и X в., са протоспатарии и това е отразено не само в многобройни сфрагистични паметници от това време, но и в тактиконите от IX–X в. Вж. напр. **Oikonomidès, N.** *Listes de préséance*, 142–145, 244–245.

⁴ Вж. **Продолжателъ Феофана**, с. 42.

⁵ Пак там, с. 51.

⁶ Още в част II-а на Клеторологиона на Филотей е предвидена възможността всички стратеги и висши функционери в империята да бъдат носители на титлите антипат и патрикий едновременно. – Вж. **Oikonomidès, N.** *Listes de préséance*, 134–141.

⁷ Относно създаването и развитието на тези три нови титли в ранговата йерархия на Византия вж. **Diehl, Ch.** *La signification*, 105–117; **Скабаланович, Н.** *Государство*, 152–155; **Ebersolt, J.** *Sur les fonctions*, 87–88; **Χριστοφίλοπούλου, Αικ.** *Η Σύγκλητος*, у. 78–89; **Кънев, Н.** *Вестарх*, 135–163; **Кънев, Н.** *Вест*, 92–106.

⁸ За удостояването на Лъв Фока с титлата куропалат вж. напр. **Лев Диакон**, с. 29.

⁹ Братът на Василий II – бъдещият Константин VIII – има ранга на съимператор още от 962 г., като го дължи на баща си Роман II (959–963 г.), а не на по-големия си брат.

¹⁰ Може би като единствено изключение в тази тенденция е удостояването на вуйчото на Михаил V Константин с титлата новелисим. Издигането на самия Михаил Калафат в ранга на кесар не касае същността на въпросната тенденция, тъй като то е подчинено на съвсем друг мотив – а именно – осигуряването на престолонаследия в рамките на Пафлагонската династия от страна на бездетния Михаил IV чрез неговия племенник. В този смисъл следва да се гледа и на податката у Зонара за удостояването на Роман Аргир с титлата кесар от Константин VIII през 1028 г. – Вж. **Zonaras, III**, 572, *scolie*.

¹¹ Изглежда става въпрос единствено само за несъблюдаване, т.е. за фактическо премахване на този принцип, тъй като в изворите няма никакви конкретни податки, които да позволят да се приеме, че има юридически фиксирана промяна на нормата по отношение на титулните отличия за “брадати” и евнуси.

¹² Вж. **Laurent, V.** *Gouverneurs d'Antioche*, p. 240.

¹³ **Michel Psellos, I**, p. 90.

¹⁴ Началото на тази практика всъщност се поставя още преди това – през 1057 г. с предложението за удостояване с кесарска титла, направено на разбунтувалия се Исак Комнин от император Михаил VI. Вж. **Михаил Псел**, 232, 236–243. Вж. също **Guilland, R.** *Recherches*, II, p. 29 et p. 39, п. 71, където има препратки към съответните извори и изследвания по този въпрос.

¹⁵ Както изтъква Н. Икономидис, византийската система на йерархия на титлите “в протежение на XI в. залязва, тъй като императорите, по политически и финансови причини започват да раздават титли по един прекомерен начин на все по-широки кръгове от обществото, включително, за пръв и единствен път в историята на Византия, на търговците и занаятчиите от Константинопол”. – Вж. **Oikonomides, N.** *L'évolution*, 125–126; вж. също и **Svoronos, N.** *Études*, 380–382.

¹⁶ Михаил Псел, с. 133; вж. също Lemerle, P. Cinq études, 289–290.

¹⁷ Вж. Oikonomidès, N. L'évolution, p. 126.

¹⁸ Вж. Laurent, V. Orghidan, p. 107, no. 198. Що се отнася до протопроедъра Константин Диоген, в този случай е налице погрешно датiranje от Шлюмберже на неговия оловен печат и в резултат – съответно погрешна атрибуция към бащата на император Роман IV Диоген; вж. Schlumberger, G. Sigillographie, p. 104; също и Diehl, Ch. La signification, 112–113.

¹⁹ Вж. Cheynet – Vannier, Études prosopographiques, p. 91.

²⁰ Михаил Псел, с. 145.

²¹ Oikonomidès, N. L'évolution, p. 126.

²² Михаил Псел, с. 145 и сл.

²³ Вж. Михаил Псел, с. 190 и сл.

²⁴ Освен севаста, Мария Склирина е назовавана също така и деспотиса (δεσπότης) и василиса (βασίλισ). – Вж. Michel Psellos, p. 145 (=Михаил Псел, 144); вж. също Lemerle, P. Cinq études, p. 255.

²⁵ “Тази нова титла (севаста – б. м.) ѝ дариха императриците (Зоя и Теодора – б. м.) според желанието на самодържеца” (Михаил Псел, 145).

²⁶ Вж. Dölger, F. Regesten, № 1082; вж. също Oikonomidès, N. L'évolution, p. 126 et notes 6 et 7; Guiland, R. Recherches, I, p. 575; Oikonomidès, N. Le serment, 119–120.

²⁷ Вж. напр. Zacos – Vegler Byzantine lead seals, I, part 3, nos. 2701 bis, 2707, 2707 bis.

²⁸ Вж. напр. Laurent, V. Médaillier Vatican, p. 119.

²⁹ Това изглежда много вероятно при управлението на Никифор III Вотаниат (а може би и при това на Михаил VII), като тогава отличието на севаста е възможно да е добило вече облика на истинска почетна титла. Като доказателство за горното се явяват сведенията, че церемонията по издигането на Исак и на Алексей Комнини е била подобна на тези от X в. за промоция на кесар и на новелисим, което до голяма степен решава въпроса относно титуларния характер на σεβαστός по времето на Никифор III (1078–1081 г.). Вж. Michael Attaleiates, p. 299; вж. също Oikonomidès, N. L'évolution, 126–127 et notes 8 et 9.

³⁰ Анна Комнина, с. 123. По този въпрос вж. и Кънев, Н. Промени във византийската йерархия при Комнините, 335–347.

ЛИТЕРАТУРА

Анна Комнина: Анна Комнина. Алексиада. Перевод с греческого Я. Н. Любарского. Санкт-Петербург, 1996.

Кънев, Н., Вестарх: Кънев, Н. Византийските титли вестарх и протовестарх и техните носители, засвидетелствани по сфрагистични данни. – Античная древность и средние века, вып. 38, Екатеринбург, 2008, 135–163.

Кънев, Н. Вест: Кънев, Н. Византийската титла вест-и нейната еволюция през XI в. – В: Епископ Константинови четения, т. 10/2. Шумен, 2007, 92–106.

Кънев, Н. Промени във византийската йерархия при Комнините: Кънев, Н. Промени във византийската рангова йерархия през епохата на Комнините (кр. на XI – XII в.). – Епископ Константинови четения, т. 9. Шумен, 2004, 335–347.

Кънев, Н. Византийският йерархичен модел: Кънев, Н. Византийският йерархичен модел от IX–XI в. – Античная древность и средние века, вып. 39, Екатеринбург, 2009, 142–163.

- Лев Диакон: Лев Диакон.** История. Под ред. Г. Г. Литаврина. Москва, 1988.
- Михаил Псел: Михаил Пселл.** Хронография. Превод, уводна статия, бележки и показалци В. Иванов. Варна, 1999.
- Продолжатель Феофана: Продолжатель Феофана.** Жизнеописания византийских царей. Под ред. Я. Н. Любарского. Санкт-Петербург, 1992.
- Скабаланович, Н.** Государство: **Скабаланович, Н.** Византийское государство и церковь в XI в. СПб, 1884.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ.** Ἡ Σύγκλητος: **Χριστοφιλοπούλου, Αικ.** Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, τευχ. θ, Ἀθῆναι, 1949.
- Cheyne – Vannier, Études prosopographiques: Cheynet, J.-Cl., J.-Fr. Vannier.** Études prosopographiques. Paris, 1986.
- Diehl, Ch.** La signification: **Diehl, Ch.** La signification du titre de proèdre à Byzance. – *Mélanges G. Schlumberger* I. Paris, 1924, 105–117.
- Dölger, F.** Regesten: **Dölger, F.** Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453, Fasc. I–V. Munich, 1924–1965.
- Ebersolt, J.** Sur les fonctions: **Ebersolt, J.** Sur les fonctions et les dignités du Vestiarium byzantin. – *Mélanges Ch. Diehl*, I. Paris, 1930, 81–89.
- Guilland, R.** Recherches, I–II: **Guilland, R.** Recherches sur les institutions Byzantines, I–II. Berlin – Amsterdam, 1967.
- Laurent, V.** Gouverneurs d'Antioche: **Laurent, V.** La chronologie des gouverneurs d'Antioche sous la seconde domination byzantine (969–1084). – *Mélanges de L'Université Saint-Joseph*, t. 38, fasc. 11. Beyrouth, 1962, 221–254.
- Laurent, V.** Médaillier Vatican: **Laurent, V.** Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican. Citta del Vaticano, 1962.
- Laurent, V.** Orghidan: **Laurent, V.** Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan. Paris, 1952.
- Lemerle, P.** Cinq études: **Lemerle, P.** Cinq études sur le XIe siècle byzantin. Paris, 1977.
- Michael Attaleiates: Michael Attaleiates.** Historia. Ed. I. Bekker. Bonn, 1853.
- Michel Psellos: Michel Psellos.** Chronographie. Ed. E. Renauld. Vol. I. Paris, 1926.
- Oikonomidès, N.** Le serment: **Oikonomidès, N.** Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un episode de l'histoire dynastique de Byzance. – *Révue des Études Byzantines*, 21, 1963, 101–128.
- Oikonomidès, N.** Listes de préséance: **Oikonomidès, N.** Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Introduction, texte, traduction et commentaire, Paris, 1972.
- Oikonomidès, N.** L'évolution: **Oikonomidès, N.** L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantine au XIe siècle (1025–1118). – *Travaux et Mémoires*, 6, Paris, 1976, 125–152.
- Schlumberger, G.** Sigillographie: **Schlumberger, G.** Sigillographie de L'empire Byzantin. Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1884.
- Svoronos, N.** Études: **Svoronos, N.** Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin. London, 1973.
- Zacos – Veglery, Byzantine lead seals: Zacos, G., A. Veglery.** Byzantine lead seals, vol. 1, part 1–3. Basel, 1972.
- Zonaras, III: Ioannis Zonarae** Epitome historiarum, ed. M. Pinder, Th. Bittner-Wobst, vol. III, Bonn, 1897.